UOT 956.1(091)(=512.145)”13”
https://doi.org/10.59849/2710-0820.2025.2.97

Zabil Bayramlı
tarix elmlər doktoru, professor
bayramlizabil75@gmail.com
ORCİD: 0000-0001-5041-3645

Nurlan Nəsirov
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru
nurlan.nasirov@khazar.org
ORCID: 0000-0002-0801-6096

İBN BƏZZAZ ƏRDƏBİLİNİN “SƏFVƏTÜS - SƏFA” (SAFLIĞIN SAFLIĞI) ƏSƏRİNDƏ ŞEYX SƏFİƏDDİNİN MƏZHƏBİ VƏ ETNİK KİMLİK MƏSƏLƏSİ

Açar sözlər: *Səfvətüs-Səfa, Şeyx Səfiəddin Ərdəbili, İbn Bəzzaz, Səfəviyyə təriqəti, məzhəb, etnik kimlik.*

Giriş: XIV əsrin sonu - XV əsrin əvvəllərində Azərbaycan və ümumilikdə Şərq İslam dünyasında mühüm dini və siyasi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dövrün ən önəmli şəxsiyyətlərindən biri olan *Şeyx Səfiəddin İshaq Ərdəbili (1252-1334),* həm dini-mənəvi lider, həm də Səfəvi sülaləsinin qurucusu kimi tarixi yaddaşda xüsusi yer tutur. Onun məzhəbi və etnik kimliyi məsələsi isə həm elmi tədqiqatlarda, həm də tarixi mənbələrdə müxtəlif cür təqdim olunmuşdur. Bu fərqliliklər onun şəxsiyyətinə və Səfəvi dövlətinin quruluşuna dair müxtəlif interpretasiyalara yol açmışdır. Tədqiqata cəlb etdiyimiz *İbn Bəzzaz Ərdəbilinin “Səfvətüs-Səfa”* əsəri həmin dövrün dini-mədəni mühitini və Şeyx Səfiəddinin həyatını əks etdirən ən önəmli ilkin qaynaqlardan biridir. Bu əsər vasitəsilə Şeyx Səfidəddinin məzhəbi və etnik mənsubiyyəti ilə bağlı məlumatlar əldə etmək mümkündür. Lakin əsərin agioqrafik xarakteri və dövrün ideoloji şəraiti bu məlumatların təhlilini və anlaşılmasını müəyyən qədər çətinləşdirir. Bu məqalənin məqsədi “Səfvətüs-Səfa” əsərində Şeyx Səfiəddinin məzhəbi və etnik kimliyinə dair mövcud məlumatları araşdırmaq, həmin dövrün dini və etnik kontekstində bu məlumatların nə dərəcədə obyektiv və ya ideoloji rəng daşıdığını qiymətləndirməkdir. Bundan əlavə, Şeyx Səfiəddinin şəxsiyyətinin erkən Səfəvi tarixi və dini ideologiyasının formalaşmasındakı rolu da təhlil ediləcəkdir. Bu baxımdan, əsərin mətnindəki dini ifadələr, məzhəbə işarələr və etnik kimliklə bağlı fikirlər xüsusi diqqət mərkəzində olacaqdır.

I. İbn Bəzzazın həyatı və onun “Səfvətüs-səfa” (Saflığın saflığı) əsəri haqqında.

Səfəvilərin soykökü, Səfəviyyə təriqətinin yaranması, ilk Səfəvi şeyxlərinin dini-ideoloji, hərbi-siyasi fəaliyyətlərinin öyrənilməsində *İbn Bəzzaz* adı ilə məşhur olan *Dərviş Təvəkkül bin İsmayıl bin Hacı Məhəmməd Ərdəbilinin* tam adı *“Əl-Məvahib əl-səniyə fi mənaqib əl-Səfəviyyə” yaxud “Məvahibüs-səniyyə fi mənaqibüs-səfəviyyə”* olan və müxtəsər şəkildə *“Səfvətüs-səfa”* adlanan əsəri çox böyük elmi əhəmiyyət kəsb etməklə zamanın *aqioqrafik* mənbələri sırasında əsas yerlərdən birini tutur (2, s.14). “Səfvətüs-səfa”nın elmi-tənqidi mətnini onun mükəmməl nüsxələri əsasında hazırlayıb h.1373 (1994) ildə Təbrizdə nəşr etdirən *Qulamrza Təbatəbai Məcd* əsərə yazdığı müqəddimədə qeyd edir ki, *İbn Bəzzazın* şəxsiyyəti, ailəsi, soykökü, vəziyyəti haqqında aydın və dəqiq bir məlumat yoxdur. Onun haqqında mənbələrdə olan məlumat yalnız onun *Şeyx Səfiəddinin* oğlu və *canişini Şeyx Sədrəddinin müridi* və *Ərdəbil* sakini olmasından ibarətdir. Müəllif kitabı *Şeyx Sədrəddinin* sifarişi və töv-

siyəsi ilə *Şeyx Səfiəddinin* müasiri olmuş müridləri, davamçıları, yaxınları, qohumları, mötəbər adamların, xüsusilə də *Şeyx Sədrəddinin* dilindən söylənilmiş xatirə və söhbətlər əsasında qələmə alınmışdır. İbn Bəzzaz iddia edir ki, cavan yaşında h.q.726-cı ildə (1325/26) *Şəmsəddin Təvəkkül* ilə *Marağada* səfərdə olarkən Şeyx Səfiəddini görmüşdür. Lakin əsərində söhbət və hekayələrdə və ümumiyyətlə kitabının heç bir yerində Şeyxi görməsindən bir söz belə demir (15, s.16).

Müəllifin əsəri hansı zamandan yazmağa başlaması da dəqiq məlum deyildir. Kitabın mətnindən bəlli olan odur ki, İbn Bəzzaz əsəri Şeyx Sədrəddinin yaşının orta çağlarında ikən yazmağa başlamış və h.q. 759 (1358) ilin axırlarında tamamlamışdır (15, s.17). *Möhsün Nağısoylu, Sevər Cabbarlı* ilə birlikdə tərtib edərək nəşrə hazırladıqları "Şeyx Səfi təzkirəsi"nə "*Ana dilimizin dəyərli yazılı abidəsi"* başlığında yazdığı ön sözdə qeyd etdiyi kimi, adı çəkilən qaynaqda XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycanda baş vermiş bir çox hadisələr, dövrün ictimai-siyasi durumunun ümumi mənzərəsi və xalqımızın həyatı, məişəti, Şeyx Səfiəddin və onun müridlərinin dini inancları, Şeyx Səfiəddinin etnik kimliyi, dünyagörüşləri, dövrün siyasi, tarixi, mədəniyyəti ilə bağlı bir sıra məqamlar, məsələlər öz əksini tapmışdır. Bu dövrdə yaşamış müxtəlif sənət adamları, görkəmli təriqət nümayəndələri haqqında zəngin məlumat verir. Əsər "*hekayət"* adlandırılmış kiçik hissələrdən ibarət olub, *müqəddimə və on iki baba böünmüşdür*. Dövrün yaradıcılıq ənənəsinə görə hər *bab* da fəsillərə bölünür (7, s.4, 9, 10).

Əsərin *müqəddiməsi iki fəsildən ibarətdir*. *Əvvəlki fəsil:* Şeyx Səfiəddinin zühur edəcəyi peyğəmbərin (s) xəbərlərində. *İkinci fəsil*: Şeyx Səfiəddinin zühur edəcəyi övliyaların xəbərlərində.

I bab:Şeyx Səfiəddinin əhvalı-ibtidası adlanan bu babda Şeyx Səfiəddinin həyatının əvvəlində baş verən hadisələrdən – onun nəsli, doğulması, uşaqlığı, tələbəlik həyatından bəhs edilir.On bir fəsildən ibarətdir.

II bab: Şeyx səfiəddinin çətinlik və bəlalara məruz qalan insanları xilas etməyə yönəlmiş möcüzələrindən bəhs edilir. Üç fəsildən ibarətdir.

III bab: Şeyx Səfiəddinin kəramətlərinin mehribanlıq, xeyirxahlıq nöqteyi-nəzərindən, gözəllik və əzəmət baxımından möcüzələrindən bəhs edilir. Üç fəsildən ibarətdir.

IV bab: Şeyx Səfiəddinin kəlamlarında Quran, hədis və müdriklərin sözləri ilə bağlı təhqiqatlar. Altı fəsildən ibarətdir.

V bab: Şeyx Səfiəddinin heyvanlar və heyvanlardan başqa cismlərin nəticəsində kəramətinin zikri. Üç fəsildən ibarətdir.

VI bab: Şeyx Səfiəddinin səması və vəcdinin zikri.

VII bab: Şeyx Səfiəddinin müxtəlif möcüzələrinin zikri. Beş fəsildən ibarətdir.

VIII bab: Şeyx Səfiəddinin əxlaqı və təbiətində məzhəbi, mübarizəsi, zahidlik kimi müxtəlif mövzulardan məlumatlar verilir. 27 fəsildən ibarətdir.

IX bab: Şeyx Səfiəddinin xəstəliyi və ölümünün zikri. İki fəsildən ibarətdir.

X bab: Şeyx Səfiəddinin ölümündən sonra baş verən möcüzələr. Üç fəsildən ibarətdir.

XI bab: Şeyxin əzəməti, şöhrəti və ətraf yerlərdəki xələfləri. Üç fəsildir.

XII bab: Şeyx Səfiəddinin müridlərinin kəramətləri. İki fəsildir (15, s.32-39).

İbn Bəzzazın "Səfvətüs-səfa" əsəri islam dini və məzhəbləri, təsəvvüf, tarixi hadisələr və ictimai-iqtisadi mövzularda bir çox məlumatları əks etdirir. Əsərdə *Şeyx Səfiəddinin* şəxsiyyətinin əzəməti və böyüklüyünü,onun qeyri-adi keyfiyyətlərini və möcüzə səciyyəli kəramətlərini özündə əks etdirən epizod və hadisələr çoxdur. Bu hekayələrin bəziləri mübaliğəlidir, inandırıcı təsir bağışlamır və müəyyən mənada əfsanəvi səciyyə daşıyır. Buna baxmayaraq həmin hekayələrdə XI-II-XIV əsrlərdə Azərbaycanda baş verən ayrı-ayrı real tarixi hadisələri, dövrün ictimai-siyasi həyatını əks etdirən bir sıra elmi əhəmiyyətli hadisələrdən də bəhs edilir.Əsərdə kifayət qədər gerçək tarixi hadisələr də əks edilmişdir.Əsərin iki yerində *gürcü qarətçilərinin Ərdəbil şəhərinə* basqnlarından və onların burada törətdikləri talan və qirğınlardan danışılır ki, bu faktları digər qaynaqlar da təsdiq edir. Kitabda İlxanlı hökmdarlarından *Məhəmməd Olcaytu (1304-1316),Əbu Səid (1316-1335) və əmirülüməra Əmir Çobanın Şeyx Səfiəddini* tez-tez ziyarət etmələri və onunla məsləhətləşmələri də təsvir edilmişdir. Əsərdə Şeyx Səfiəddinin İlxanlıların baş vəzirlərindən *Rəşidəd-*

din Fəzlullah Həmədani və *Xacə Qiyasəddinlə* əlaqə və münasibətləri haqqında da məlumatlara təsadüf edilir (7, s.11, 12, 13).

Əsərdə *Şeyx Səfiəddin Ərdəbili* ilə yanaşı onun qayınatası *Şeyx İbrahim Zahid Gilani* habelə başqa şeyx və ariflər haqqında da məlumatlar verilmişdir. Onlardan *Mövlanə Şəmsəddin Məhəmməd Zərgər, Mövlanə Tacəddin Əvəzşah, Mövlanə Nəcmüddin Pirə Ərdəbili, Mövlanə Şəmsəddin Ağmiyuni, Mövlana Şəhid Qazı Cəmaluddin Ərdəbili, Şəmsəddin Kaşegər Ərdəbilinin* adlarını qeyd etmək olar. İbn Bəzzaz əsərində Şeyx Səfiəddin Ərdəbilinin həyatını təsvir etməklə yanaşı, əmirlərin, cəmiyyətin görkəmli nümayəndələrinin, görkəmli şəxslərin, bir sözlə, xalqın müxtəlif təbəqələrinin həyatı haqqında geniş mənada məlumat verir. Məsələn, burada dövrün məşhur pəhləvanlarının adlarına, həmçinin *"qəvval"* peşəsi və məşhur qəvvalçıların adlarına rast gəlmək mümkündür. Cəmiyyətin digər bir sosial təbəqəsini təşkil edən *əxilərə* də əsərdə yer verilib. Kitabda bir çox əxinin adı çəkilir. Onlardan *Əxi Sultanşah Həddad və Əxi Şadi,Əxi Musa,Əxi Bala,Əxi Əhmədşah və bir çox baaşqalarının adları çəkilmişdir* (15, s.16-17).

"Səfvətüs-səfa"dakı bəzi hekayələrdə müxtəlif sənət sahələri və peşələrin də adı çəkilir. Məsələn, *baqqal, şal toxuyan, çəkməçi, çörəkçi, dülgər, aşpaz, paltar toxuyan, dəmirçi, sabun satan, sərraf, dəri ustası, parçaçı, bağban, zərgər, sərrac, kərpiççi, eşşəkçi (mal-qara kirayəçisi) , dərzi kimi peşə* və sənət sahələri haqqında da məlumatlar az deyildir.

İbn Bəzzaz Şeyx Səfi və Şeyx Zahidin həyat və fəaliyyətlərini təsvir edərkən, onların mürid və xəlifələrindən ətraflı danışmır. Əsərdə danışılan hekayətlərdə *Ərdəbil, Gilan* bə bir çox yerlərin ictimai-iqtisadi və coğrafi durumu ilə bağlı məlumatlar da nəzərə çarpır. Bəhs edilən dövrdə *Azərbaycan əhalisinin* güzəranı, əkinçilərin və müxtəlif vilayətlərin, xüsusilə *Ərdəbil və ona yaxın kəndlərin* vəziyyəti çox sadə şəkildə təqdim olunur. Əsərdə Ərdəbil şəhəri barədə birbaşa məlumata yer verilməsə də, hekayələrdə şəhər haqqında bir sıra faktlar qeyd edilir. Şeyx Səfiəddin zamanında şəhərin *Rəis Səd, Əsfəris, Nevşəhr, Fəqaiyan* v.s. adlı çox darvazası olmuşdur (15, s.19).

Əsər dini məzmun daşıdığı üçün buradakı şəxs adlarının böyük əksəriyyətini *ərəb mənşəli* adlar təşkil edir. Burada *"Quran"*dan götürülmüş adlara da geniş yer verilir, tarixi şəxsiyyətlərin, peyğəmbərlərin, islam dini alimlərinin, müqəddəs şəxslərin, habelə səhabələrin, təsəvvüf şairlərinin adları çəkilir, onların hikmətli sözləri, islam dini haqqında fikirləri şərh edilir.

Dərviş Təvəkkül bin İsmayıl Bəzzaz "Səfvətüs-səfa" adlı əsərini tamamladıqdan xeyli sonra, çox ehtimal ki, XV əsrdən etibarən ona dini-ideoloji, siyasi məqsədlərlə *əlavələr edilib yeni əlyazma nüsxələri tərtib edilmişdir.* Qulamrza Təbatəbai Məcdə istinad edən M.Nağısoylu bu barədə yazır: *"Səfəvilər sülaləsinin hökmranlığının ilk dövründə, xüsusilə də I Şah Təhmasibin zamanında "Səfvətüs-səfa"nın mətninə xüsusi göstərişlə açıq-aşkar müdaxilə edilmiş, kitaba Şeyx Səfiəddinin soykökündə seyidlik olması, Şeyxin şiə məzhəbinə mənsubluğu barədə hissələr artırılmış və əsərin qədim əlyazmaları qəsdən məhv edilərək, onun düzəliş edilmiş yeni variantının nüsxələri çoxaldılıb yayılmışdır*" (7, s.18).

Əsərin bir çox əlyazma nüsxələri zamanımıza gəlib çatmışdır. Onların bir qismi Səfəvi sülaləsi hakimiyyətə keçməmişdən əvvələ bir qismi isə sonrakı dövrlərə aiddir. "Səfvətüs-səfa"nı türk dilinə h.949 (1543)-cu ildə *Məhəmməd bin Hüseyn Katib Nişati* tərcümə etmişdir. O, tərcməsinin ikinci nüsxəsini isə h.950 (1544)-ci ildə hazırlamışdır. Onlardan birincisi Sankt-Peterburq nüsxəsi (Saltıkov-Şedrin adına kitabxana,şifir: Xanıkov,91), ikincisi isə Təbriz nüsxəsidir. (Milli kitabxana, Hacı Hüseyn Naxçıvaninin hədiyyə etdiyi əlyazmalar, №750). Bu istedadlı mütərcim "Şeyx Səfi təzkirəsi"nə yazdığı ön sözdə özü haqqında qısa məlumat vermişdir. Zamanın görkəmli tərcüməçisinin bioqrafiyası haqqında əldə olan digər mənbələrin heç birində məlumat yoxdur. Mütərcim özü haqqında yazır: *"Fəqirlərün bəndəsi və dərvişlərin ayağı torpağı Məhəmməd bin Hüseyn əlkatib yərəf be-Nişati kim, Şiraz şəhərində bir bucağda oturub, təmami-ovqatı dərvişlik ilən tanrının taət ilən ibadətinə keçürür və sələvati-xəmsədən sonra həzrət şahi-aləmpənahun duasına kim, taəti cəmiyi-xəlayiqə vacibdir məşğul olur"* (7, s.7, 31). İbn-Bəzzaz tərcümə etdiyi əsərə yazdığı ön sözdə tərcümənin səbəbi haqqında da elmi əhəmiyyətli məlumat vermişdir.

O, bu barədə yazır: "*...mövlana Şeyx Sədrülhəqq vəl-millət vəd-din Musa rəvvəhəllahu ruhəhü dilindən nəql idi və həm ol həzrətün söhbətində fars dili ilən yazılmış idi və türk talibləri ilə sufilər parsi dili anlamazlar və məlum etmədügindən faidəsindən məhrum qalurlar, əgər türkcəyə dönsə, qamu türk müridləri, bəlkə bütün Türkistan adamları andan faidələr görərlər, bəqayət müstəhsəndür*" (7, s.33).

M.Nağısoylu yazır ki, "Şeyx Səfi təzkirəsi" haqqında ilk qısa bioqrafik məlumata Rusiya imperatorluğu *Elmlər Akademiyasının Sankt-Peterburq* şəhərində nəşr olunan *"Melanqes Asiatiqies"* bülletenin 1869-cu il sayında rast gəlinir. Burada əsərin türkcəyə bir tərcümə nüsxəsi haqqında məlumat verilir (7, s.4-5). İngilis şərqşünası Ç.Ryo da "Şeyx Səfi təzkirəsi"nin Britaniya muzeyindəki bir əlyazmasının adını "Səfvətüs-səfa"nını türkcəyə tərcüməsi kimi qeyd edir (11, s.281). Azərbaycan şərqşünaslarından S.Əlizadə əsərin *Sankt-Peterburq* şəhərindəki *Saltıkov-Şedrin* adına kütləvi kitabxanada saxlanılan bir əlyazması haqqında məlumat verərək, onu ilk dəfə şərti olaraq "Şeyx səfi təzkirəsi" adlandırmışdır (4, s.57-60).

II. "Səfvətüs-səfa" əsərində Şeyx Səfiəddin ishaqın məzhəbi mənsubiyyətinə aid məlumatlar.

Dərviş Təvəkkül bin İsmayıl Bəzzaz "Səfvətüs-səfa" adlı əsərini tamamladıqdan xeyli sonra, çox ehtimal ki, XV əsrdən etibarən ona dini-ideoloji, siyasi məqsədlərlə əlavələr edilib yeni əlyazma nüsxələri tərtib edilmişdir. Qulamrza Təbatəbai Məcdə istinad edən M.Nağısoylu bu barədə yazır: "*Səfəvilər sülaləsinin hökmranlığının ilk dövründə, xüsusilə də I Şah Təhmasibin zamanında "Səfvətüs-səfa"nın mətninə xüsusi göstərişlə açıqaşkar müdaxilə edilmiş, kitaba Şeyx Səfiəddinin soykökündə seyidlik olması, Şeyxin şiə məzhəbinə mənsubluğu barədə hissələr artırılmış və əsərin qədim əlyazmaları qəsdən məhv edilərək, onun düzəliş edilmiş yeni variantının nüsxələri çoxaldılıb yayılmışdır* (7, s.18). XV-XVI əsrlərdə "Səfvətüssəfa"nın katiblər tərəfindən köçürülmüş əlyazma nüsxələrinə zamanın hökmdarlarının xüsusi göstərişi və bəzi hallarda isə köçürmə nüsxələrini hazırlayan katiblərin məzhəbi və etnik kimliyinə uyğun müdaxilələr edilmiş, Şeyx Səfiəddinin sünni, şiə məzhəbinə mənsubluğu haqqında hissələr artırılmışdır. "Səfvətüs-səfa"nın elmi-tənqidi mətnini hazırlayan Qulamrza Təbatəbai Məcd əsərə əlavələrində qeyd edir ki, "Səfvətüs-səfa"nın əlyazma nüsxələrindən birində Şeyx Səfiəddinin ona məzhəbi haqqında verilən suala buyurdu ki, *"əemme məzhəbindənik və imamları sevirik*" (15, s.1231). Şeyx Səfiəddinin belə bir cavabı ilə onun imami, yəni şiə olmasına işarə edilir. Əsərin altıncı babın ikinci fəslində isə Şeyx Səfiəddinin hansı məzhəbə etiqad etməsi haqqında göstərilir: "*Şeyxə sual etdilər ki, şeyxin məzhəbi nədir? Buyurdu ki, biz səhabə məzhəbindənik, hər dördünü sevirik və hər dördünə də dua edirik".* (15, s.886).Burada Şeyx Səfiəddin və onun müridlərinin Məhəmməd peyğəmbərin sözləri və davranışlarını özündə ehtiva edən hədisləri və onun səhabələrinin davranış tərzini haqq iman kimi tanıdıqlarına işarə edilir.

"Səfvətüs-səfanın XVI əsr türkcə tərcüməsinin Bakı 2010-cu il nəşrində isə Şeyx Səfiəddinin məzhəbi mənsubiyyəti haqqında qeyd edilir: *"Həzrəti Şeyxdən (q.s.) sual etdilər kim, nə məzhəbin var? Buyurdu kim, dərvişlərin məzhəbi Həqqin məzhəbidür və fərzənd gərək atasının məzhəbində ola. Çün dədələrimizin məzhəbi kim, siratül-müstəqimdür və mömin övliyalar ol yola varubdurlar və bir qılca Mustafa ilə Murtaza əleyhimossəlam vəttəkiyyət Əlikramun buyurduğundan çıxmayubdurlar, biz dəxi onların ardınca varub doğru yoldan dönməzüz, inşallah, bir yola varuruz kim, məşhərün günündə nəbi ilə vəsi və əhli-beytləri yanında xəcalət çəkməyəcəkuz*" (7, s.706).

Burada məzhəb və təriqətlər bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, vahid dini ideoloji proses, yəni bütün məzhəblərin Haqqın (Allahın - Z. B, N.N) məzhəbi olması qəbul edilərək övliyalar kimi Şeyx Səfiəddin və onun müridlərinin Həzrəti Məhəmməd və Həzrəti Əli əleyhiməssəlama buyurulmuş *siratül-müstəqimi (ərəbcə - düz yol)* qəbul və əməl etməsinə işarə edilir. Ancaq onu da qeyd etmək lazımdır ki, "Səfvətüs-səfa"nın müxtəlif əlyazma nüsxələrində Şeyx Səfləddinin dilindən onun hansı məzhəbdən olması haqqında dəqiq bir fikir bəyan edilmir. Dövrün motəbər qaynaqlarına əsaslanan M.Abbaslının da haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi şərqdə çox mühüm kütləvi hərəkat

sayılan və milyonları özündə birləşdirən Səfəvilərin banisi və rəhbəri Şeyx Səfi müəyyən bir təriqətə bağlı və məhdud qalsaydı, şiəlik və sünniliyin müxtəlif qruplarını, beləliklə də sufi və irfan cərəyanlarına bağlı olanları Darul-İrşad ətrafında birləşdirə bilməzdi (8, s.290).

Məlumdur ki, XIII əsrdə Yaxın və Orta Şərqdə moğol işğallarının genişlənməsi və onların dağıdıcı hərəkətlərinə qarşı xalqların müqavimət hərəkatının gücləndiyi bir vaxtda yeni dini-ideoloji siyasi qruplar - *təriqətlər* yaranır, fəlsəfi və ilahiyyat məktəblərinin fəaliyyəti genişlənirdi. Məhz *Səfəviyyə "Sufi-dərviş"* təriqəti də belə bir tarixi şəraitdə yaranmış və moğollara qarşı müqavimət hərəkatının öncüsünə çevrildiyinə görə Azərbaycan və onun hüdudlarından kənarda da tezliklə dini-ideoloji və siyasi nüfuz qazanmışdı. Bu zaman Şeyx Səfiəddinin ayrıca bir məzhəbə etiqadı onun digər məzhəb daşıyıcıları içərisində nüfuzuna mənfi təsir göstərərdi və o, məzhəblər, təriqətlər fövqündə dayana, moğol ağalığına qarşı mübarizədə liderliyə sahib ola bilməzdi. Bir çox mənbələrdə onun bütün məzhəblər içərisində saysız-hesabsız müridinin olması onun ayrıca bir məzhəbdən olmadığını, bir təsəvvüf xadimi kimi onların fövqündə durduğunu isbat edir.

"Səfvətüs-səfa"nın altıncı babının ikinci fəslindəki hekayətdən görünür ki, əsərin əlyazma nüsxələrini hazırlayan katiblər Şeyx Səfiəddinin sufi təliminə şübhə ilə yanaşmamış və elə bu cəhətdən də ona ciddi müdaxilə etməmişlər. Əsərdə Şeyx Səfiəddinin *şəriət, təriqət, həqiqət* haqqındakı düşüncələri, yəni onun ideya təməlinin əsas müddəası əks edilmişdir. Şeyx Səfiəddinin dilindən bəyan edilir: *"Hər kimin şəriəti ola, təriqəti də var və kimin təriqəti ola həqiqəti də var və hər kimin ki, şəriəti olmaya nə təriqət nə də həqiqəti yoxdur"*(15, s.887). Bu tezis sufi təlimindəki mərhələlərlə özünü kamilləşdirmə, Allaha yaxınlaşma yolu olub Şeyx Səfiəddinin sufi-salik və təsəvvüf piri olduğunun bəlli göstəricisidir.

XIII-XIV əsrlərdə *Ərdəbil* Güney Qafqaz, Orta və Yaxın Şərqdə moğol istilaları və ağalığına qarşı hərbi-siyasi məfkurəvi-məsləki mübarizənin mərkəzinə çevrilmişdi. Bu zaman Yaxın və Orta Şərq ölkələrində xalqların istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsini özündə əks etdirən sufi-dərviş cəmiyyətləri əsarətdə olan xalqların maraqlarından çıxış edərək geniş fəaliyyətə başlamışdılar. Ölkələrdə hökm sürən ictimai intizamsızlıqlar, yoxsulluq, insan təhlükəsizliyinin olmaması, əhali üzərində olan qorxu və dəhşət təsəvvüf hərəkatının gündən-günə genişlənməsinə təkan verirdi. Ərdəbildə sufi-dərviş təriqətinin yaradıcısı Şeyx Səfiəddin İshaq da moğol padşahları zamanında ortaya çıxmışdı. O, qutlu məqama, yüksək kəramət, mənəvi zənginliyə, sadə həyat tərzinə sahib təsəvvüf lideri olduğuna görə dövrün moğol hakimləri ona ehtiramla yanaşmağa məcbur olmuşdurlar. O, zamanın moğol hakimlərini xalqa zülmümdən də çəkindirə bilmişdi.

"Səfvətüs-səfa"da göstərilir ki, sultan *Qazan xan* Gilan sepahbudu Məlik Əhmədı həbs etdirmişdi. Onun günahlarının bağışlanaraq azad edilməsinə kömək etməyi *Şeyx Zahiddən* xahiş etdilər. Şeyx Zahid Şeyx Səfiəddin və oğlu *Camaləddin Əlini* Ucana padşah Qazan xanın yanına göndərib onun günahlarını bağışlayıb azad edilməsini xahiş edir. Qazan xan Şeyx Zahidin xahişi ilə onu azad edir (15, s.149). "Səfvətüs-səfa"dakı bir çox hekayələrdə Şeyx Səfiəddin haqqındakı məlumatlardan aydın olur ki, Şeyx Zahid Gilani müridi Şeyx Səfiəddinin xalq arasında böyük nüfuz sahibi olduğunu və onun nüfuzundan İlxanlı hökmdarlarının çəkindiklərini bilirdi və bu səbəbdən də Məlik Əhmədin azad etməsi üçün Qazan xanın yanına onu göndərmişdi.

Şeyx Səfiəddinin xalq içərisindəki şöhrəti, dini-ideoloji fəaliyyəti haqqında əsərində müxtəsər məlumat verən *Yəhya bin Əbdüllətif Qəzvini* yazır ki, o, zamanın *vəlisi (Allaha yaxın olan adam,sufilikdə kamillik dərəcəsinə yetişmiş adam,sufi müqəddəsləri-Z.B.,N.N), dövranın qütbü (sufi övliyalarının rütbəsi,sufi mərhəllərində baş övliya,istinad nöqtəsi-Z.B.,N.N.), mürşidi-kamil* idi. *Xalqa doğru yol göstərən təriqət başçısı Şeyx Səfiəddin Əbül-İshaq moğol Çingizi padşahları (İlxanlılar - Z.B, N.N) dövründə zühur etmişdi. Moğol tayfaları o həzrətə tam inanır və etiqad edirdilər. O, moğol qövmünü bir çox adamlara zülm etməkdən çəkindirmişdi*. (16, s. 231-232). Digər farsdilli qaynaq olan "*Xolde-bərin*"də də göstərilir ki, *o dövrdə dünyaya başçılıq edən dünya şöhrətli padşahlar onun söhbətinin gətirdiyi səadəti idrak etmək üçun xanəgahına gəldikdə icazə al-*

madan müqəddəs və uca xəlvətxanasına qədəm qoymağa cəsarət etmir, qəbulunda olduqda o zatın əzəmətindən danışa bilmirdilər. Cahangir Çingiz xan nəslindən olan moğol padşahları (İlxanlar) o həzrətin bir işarəsi ilə çoxlu adamları tənbeh və cəzadan azad edirdilər.(14, s.32). Bununla yanaşı digər İlxanlı dövrünə aid qaynaqlarda olan məlumatları da təhlil edən M.Mazzaui Şeyx Səfiəddinə Moğol hakimləri tərəfindən hörmət və ehtiram göstərdikləri nəticəsinə gəlmişdir (10, s.46).

III. "Səfvətüs-səfa" əsərində Şeyx Səfiəddin İshaqın etnik mənsubiyyətinə aid məlumatlar

"Səfvəts-səfa"ya müdaxilə zamanı əsərin ilk fəslində Şeyx Səfiəddinin nəsəbinə əlavə edilmiş şəcərə cədəlində göstərilir; Əbülfəth Səfiəddin İshaq ibn əs-Seyyid Əminəddin Cəbrayıl ibn əs-Seyyid Saleh ibn əs-Seyyid Qütbəddin Əhməd ibn əs-Seyyd Səlahəddin Rəşid ibn əs-Seyyid Məhəmməd əl-Hafyiz Kəlamüllah ibn əs-Seyyid Əvəz əl-Xəvas ibn əs-Seyyid Firuzşah Zərrinkülah ibn əs-Seyyid Məhəmməd əs-Seyyid Şərəfşah ibn əs-Seyyid Məhəmməd əs-Seyyid Həsən ibn əs-Seyyid Məhəmməd ibn əs-Seyyid İbrahim ibn əs-Seyyid Cəfər ibn əs-Seyyid Məhəmməd ibn əs-Seyyid İsmayıl ibn əs-Seyyid Məhəmməd ibn əs-Seyyid Əhməd əl-Ərabi ibn əs-Seyyib Əbu Məhəmməd əl-Qasim ibn əs-Seyyid Əbülqasim Həmzə ibn imam əlhümam Musa əl-Kazim ibn əl-imam Cəfər əs-Sadiq ibn əl-İmam Məhəmməd əl Bağır ibn əl-İman Əli Zeynəlabidin ibn əl-İmam əs-Seyyidüş-şühəda əbi Abdullah əl-Hüseyn ibn əl-əmirəlmöminin və imaməlmüttəqqin Əsədüllahülgalib *Əli ibn əbi-Talib* (səfəvatüllah və səlamühü əleyhim əcəmin). (7, s.46; 15, s.70). "Səfvətüs-səfa"nın XV-XVI əsrlərdə köçürülmüş əlyazma nüsxələrinə Səfəvi sülaləsinin "İlahi şahlıq haqlarını", yəni hakimiyyətlərinin legitimliyini əsaslandırmaq üçün nəsillərinin Əli ibn Əbutalib ilə bağlayan şəcərə cədvəli əlavə edilmişdir. Görkəmli tarixçilərdən V.V.Bartold, O.Əfəndiyev, Q.T.Məcd və hətta Əhməd Kəsrəvi də Səfəvilərin əcdadlarının seyidliklə bağlı olmadığını elmi cəhətdən əsaslandırmışlar. "Səfvətüs-səfa"nın sonrakı köçürmə nüsxələrinə belə bir nəsil şəcərəsi dini-ideoloji, siyasi məqsədlərlə əlavə edilmişdir. "Səfvətüs-səfa"nın mətninə xüsusi göstərişlə müdaxilə edilmiş, kitaba Şeyx Səfiəddinin soyunda seyidlik olması, Şeyxin şiə məzhəbinə mənsubluğu barədə hissələr əlavə edilərək əsərin qədim əlyazmaları məhv edilmiş və onun əlavələr edilmiş yeni nüsxələri çoxaldılıb yayılmışdır (13, 748; 3, s.37;, 15, s.20-25; 17, s.35-37; 7, s.18; 1, s.10)

"Səfvətüs-səfa"ya göstərilən nəsəbnamə əlavə edilərkən əsərin avtoqraf nsxəsində Şeyx Səfiəddinin trk kimliyi haqqındakı faktlar diqqətdən kənarda qalmış və onlara toxunulmamışdır.Əsərin katiblər tərəfindən köçürülən bütün nüsxələrində bu faktlar yazıya alınmışdır.Qaynağın beşinci fəslindəki hekayətlərdə Şeyx Səfiəddinin Şiraz səfərinin məqsədi və onun etnik kimliyi təsvir edilmişdir:... Şeyxin Məhəmməd (r.ə.) adlı varlı-dövlətli qardaşı *Şiraz və Hörmüz* tərəfə ticarətə etmişdi. (O) Şirazla Hörmüz arasında *Pork və Tarom* vilayətində Allahın qəzasından isti səmum küləyindən həlak olmuşdu. Və digər qardaşı *Səlahəddin Rəşid* (r.ə.) də onun malı və əsbabı ilə ticarə həvəsinə Şiraza getmişdi. Şirazda anbardar Əminəddinin qızı ilə evlənmişdi və orada sakin olmuşdu. O vaxtdan uzun müddət keçmişdi. Onun aqibətindən xəbər tutmaq və onu geri qaytarmaq üçün anasından Şeyx (q.s.) Şiraza getməyə icazə aldı. Bu zahirən bəhanə olub, əsas məqsədi özünə mürşüd tapmaq idi. ..Şeyx (q.s.) eşitmişdi ki, Şirazda Şeyx *Nəcibəddin Bozquş* (r.ə.) adlı nəcib bir övliya var və onun səs-sədası bütün məmləkətlərə yayılmışdır (15, s.95; 7, s.63). ...Şeyx Səfiəddin anasından icazə alıb Şiraza gəldikdə artıq Şeyx Nəcibəddin Bozquş vəfat etmişdi (15, s.97). Şeyx Nəcibəddin Bozquş (?–1280) - hicri yeddinci əsrin ariflərindən olub, onunu atası Şamdan Şiraza gəlmişdi. Şeyx Nəsibəddin Bozquş da Şirazda anadan olmuşdu. O, əslən Azərbaycan türkü olub, məşhur Azərbaycan filosofu, görkəmli sufi Şihabəddin Əbülfəth Yəhya Həbəş oğlu Sührəvərdinin (1145-1234) tələbəsi və davamçısıdır. Onun əlindən xirqə (dərviş libası) geyinib, xanəgah tikdirib insanlara doğru yol göstərməklə məşğul olmuş, bütün var-dövlətini füqəra və yoxsullara sərf etmişdir. Şeyx Nəcibəddin Bozquş türkcə "İki ayna ortasında bir alma" adlı əsərin müəllifidir. Onun bu əsəri ona verilən irfani suallara müdrik cavabları özündə əks etdirir (15, s.1252).

Qaynaqda qeyd edilir: ...Bir gün Şeyx (q.r.) oturarkən mehrab yarıldı və bir kimsə oradan çıxıb ey ***türk piri (ای پیر تُرک)*** deyə xitab etdi. O zaman Şeyxə (q.s.) ***türk piri (پیر ترک)*** deyirdilər (15, s.100). ... (Şeyx Səfiəddin Şirazda din və irfan sahibləri olan dərvişlərlə həmsöhbət olub məqsədini onlara bildirdikdə, onlar məsləhət görürlər ki, Əmir Abdullanın yanına gedib halını ona anlatsın). O, *Əmir Abdullanın* yanına gedib halını ona anlatdıqda, Əmir Abdulla rəhmətullah başını aşağı dikib uzun müddət sakit qaldıqdan sonra, başını qaldırıb ona dedi: "***Ey türk piri****, bizim alicənablıq quşu buraya qədər uçmayıbdır. Əgər onu kəşf etmək istəsən, bu gün onu vilayətin bazarından əldə edə bilərsən, ancaq sənin böyük müamilən bizim bazarda ələ gələ bilməz və bizim bu haldan xəbərimiz yoxdur*". ...Əmir Abdulla onun halını (dəyişdiyini) görüb, ona deyir*: "**Ey türk piri!** Nə şərq, nə də qərb aləmində heç kim sənin hal və vəqiətini həll edə bilməz. Belə bir şəxs **Şeyx zahid Gilanidən** (q.r.) savayı yoxdur"* (15, s.105). ... (Şeyx Səfiəddin Əmir Abdullaha Şeyx Zahidi nə tanıdığını, nə də yerini bilmədiyini söylədikdə, Əmir Abdullah ona Şeyx zahidin xanəgahının *Xəzər sahilində Gilanda* olduğunu bildirmiş və o, yola düşməzdən əvvəl *Şeyx Sədi* ilə vidalaşmaq üçün onun yanına gedir). Hekayət. ...Bu zaman (Şeyx Zahid) əshabələrinə buyurdu ki, "***Bu türk piri*** səfərə varur, xeyir-dua ilə hədiyyələr həzrətinə isar etmək vacibdir". Ancaq Şeyx onların hədiyyələrini, nə də Şeyx Sədinin divanını qəbul etməyib ona deyir: "*Tanrının divanından qəlbim ol qədər doludur ki, özgə divanı ona sığmaz və sənin divanınla Tanrıya yetmək olmaz"* (7, s.73; 15, s.107). Bu söhbətlərdən məlum olur ki, artıq Şeyx Səfiəddin sufilik nəzəriyyə və təcrübəsinə sahib olmaqla füqəralığ özünün nəsibi kimi qəbul etmişdi). Qeyd edilən hekayətlərdə Şeyx Səfiəddinin türk piri, cavan türk adlandırılması onun və soyunun türk olmasının bəlli göstəriciləridir. Mənbələrdə qeyd edildiyi kimi Şeyx Səfiəddin şirazlı Əmir Abdullahın məsləhəti ilə sufiliyin nəzəri əsaslarını mükəmməl öyrənmək üçün Gilana zamanının görkəmli sufi şeyxi Şeyx Zahid Gilaninin mübarək hüzuruna gəlmişdir.N.Musalı araşdırdığı "Tarix-i aləmara-yi Şah İsmayıl" adlı qaynaqda Şeyx Zahidin mürşidliyini qəbul edən Şeyx Səfiəddinin adı çəkilən əsərdəki soykökü ilə bağlı faktlara istinad edərək ona burada ilk gündən "türk gənci" deyə müraciət edildiyini yazır.Mənbədə qeyd edilir: "Bayram (ramazan) günü müüridlər gördülər ki, şeyx türk gəncin əlindən tutub evdən çıxdı" N.Musalı bu qəbildən olan bir çox digər mötəbər faktlara istinad edərək Şeyx Səfiəddinin Ərdəbilin köklü türk nəsillərindən olduğunu elmi baxımdan əsaslandırmışdır (6, s.89,90).

XVI-XVII əsrlərinin bir çox farsdilli qaynaqlarında qeyd edilir ki Şeyx Səfiəddin ayrılıq aləminin yaxınlaşdığını hiss etdikdə, kəramət ailəsinə mənsub olan və hidayət yolunun yolçularını vəsiyyəti üçün bir yerə toplayıb irşad və etiqadın vilayət mənsəbinə öz əziz oğlu Şeyx Sədrəddin Musanı canişin edib, bütün övlad və əshabına o həzrətin tabeçiliyində durmalarını, din alimlərinə hörmət və ehtiram etmələrini, şeyxlik təriqətini davam etdirmələrini, süfrə açıb fəqir və ehtiyacı olanlara ehsan vermələrini vəsiyyət etmişdi (5, s.53; 14, s.32-35). Yəhya bin Əbdüllətif Qəzvini yazır ki, o həzrət (Şeyx Səfiəddin) sübh namazından sonra 12 məhərrəm h 715-ci ildə (m.1334) Sultan Əbusəid xan zamanında Darülirşadda fani dünyaya vida edib, əbədi dünyaya köçdü, sadiq xələfi insanlara yol göstərən həqiqət sultanı Şeyx Sədrəddin Musa tərəfindən Ərdəbildə Səfəviyyə dərgahında inşa edilmiş həzirəsində (sərdabə) dəfn edildi. Onun vəfatından yeddi gün sonra ömürgün yoldaşı Bibi Fatimə də vəfat edir (16, s.384,385; 15, s.759, 982-985).

Nəticə. İbn Bəzzazın "Səfvətüs-səfa" əsərinin müxtəlif əlyazma nüsxələrinin təhlili göstərir ki, əsərin ilkin versiyasında Şeyx Səfiəddin İshaqın etnik mənsubiyyətini açıq şəkildə türk kimi təqdim edilmişdir. Mətnin əsli və qədim nüsxələrində onun *türk piri* kimi tanınması, türkcə danışması və türklərin kompakt şəkildə yaşadığı Azərbaycanda fəaliyyət göstərməsi onun türk etnik kökünün əsas göstəricilərindəndir. Bu faktlar əsərdə yer alan hekayətlər və müridlərinin ona "türk piri" deyə müraciət etməsi və təqdim olunan digər faktlarla da öz təsdiqini tapır.

Lakin XV-XVI əsrlərdən başlayaraq, xüsusilə Səfəvi dövlətinin siyasi və dini legitimliyini möhkəmlətmək məqsədilə "Səfvətüs-səfa"nın mətninə ciddi müdaxilələr edilmişdir. Bu müdaxilələr nəticəsində əsərə *seyidlik şəcərəsi* əla-

və olunaraq, Şeyx Səfiəddinin nəsli *İmam Əli ibn Əbutalibə* bağlanmışdır. Bu nəsil şəcərəsi və məzhəbə dair əlavələr əsərin qədim nüsxələrinin məhv edilməsi və yenidən redaktə olunmuş variantlarının yayılması ilə müşayiət olunmuşdur. Belə dəyişikliklərin məqsədi Səfəvi sülaləsinin siyasi hakimiyyətini dini əsaslarla legitimləşdirmək və şiə məzhəbinə aidiyyətini vurğulamaq olmuşdur.

Bununla belə, mötəbər tarixçilər və tədqiqatçılar - V.V. Bartold, O. Əfəndiyev, Q.T. Məcd, M.Abbaslı, N.Musalı və digər alimlər - Səfəvilərin seyidliyini elmi dəlillərlə əsassız hesab etmiş, onların əslində türk mənşəli olduqlarını vurğulamışlar. Bu da sübut edir ki, əsərə əlavə edilən seyidlik şəcərəsi siyasi-ideoloji məqsədlə sonradan formalaşdırılmışdır.

"Səfvətüs-səfa"nın təhlili göstərir ki, Şeyx Səfiəddinin dini və sufiliyə dair ideyaları məzhəblərdən üstün, universal bir yol kimi təqdim olunur; burada məzhəblərarası fərqlər yox, Allah yolunda birlik və kamillik vurğulanır. Bu, əsərin sufi-dərviş ənənəsinə aid olduğunu və Şeyx Səfiəddinin geniş miqyasda sufiliyin nəzəri və praktik əsaslarını inkişaf etdirdiyini göstərir.

Nəticə etibarilə, "Səfvətüs-səfa" əsərində Şeyx Səfiəddin İshaqın etnik və dini kimliyi tarixi kontekstdə çoxqatlıdır. Onun türk mənşəli sufi şəxsiyyəti əsərin ilkin mətni və qədim nüsxələrində aydın görünür. Lakin siyasi və ideoloji səbəblərlə əsərin sonrakı nüsxələrinə dini legitimlik üçün seyidlik və şiə məzhəbinə aidiyyət əlavə edilmişdir. Hesab edirik ki, bu tendensiya orta əsr Azərbaycan və İran coğrafiyasında hakimiyyət və din arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin təzahürüdür

Ədəbiyyat siyahısı

1. Bayramlı Z. "Silsilәsün-nәsәbi səfəviyyə" əsəri Azərbaycan tarixinin mənbəyi kimi. Bakı: 2019.

2. Bayramlı Z. Azərbaycan Səfəvi imperatorluğu: Dövət quruluşu. Bakı: 2020.

3. Əfəndiyev O. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı: 2007.

4. Əlizadə S. «Şühədənamə»də adlar (isim, sifət, say, əvəzlik). Nam.diss. Bakı: 1966.

5. İsgəndər bəy Münşi Türkman. Tarix-i aləmara-yi Abbasi. I cild. Farscadan tərcümənin, ön sözün, şərhlərin və göstəricilərin müəllifləri: O.Ə. Əfəndiyev və N.S. Musalı. Bakı: Təhsil, 2009

6. Musalı N. I Şah İsmayılın hakimiyyəti ("Tarix-i aləm-ara-yi Şah İsmayıl" əsəri əsasında). Bakı: 2011.

7. Şeyx Səfi tərkirəsi ("Səfvətüs-səfa"nın XVI əsr türk tərcüməsi). Tərtib və nəşrə hazırlayan: Nağısoylu, M., Cabbarlı, S., Şeyx-zamanlı, R. Bakı: 2010.

8. Abbaslı M. Safevîler'in kökenine dair // Türk Tarih Kurumu: "Belleten", sayı: 158, Ankara, 1976 (Nisan), s. 287-329.

9. Browne E.G. A History of Persian Literature in Modern Times (A.D.1500–1924). Cambridge University Press, 1924.

10. Mazzaoui M.M. The Origins of the Safavids. Wiesbaden: 1971.

11. Rieu, C. Catalogue of the Turkish manuscripts in the British Museum. London: 1988.

12. Savory R.M. Iran under the Safavids. Cambridge University Press, 1980.

13. Бартольд В.В. Сочинения, том II, часть I. Москва: Востлит, 1963.

14. اصفهانی، م. ی. خلد برین، ج۱، ص۲-۵، چاپ میرهاشم محدث، تهران، ۱۳۷۲.

15. درویش توکلی بن اسمعیل بزاز. صفاه الصفا. مصحح: غلامرضا طباطبای مجد. تبریز: ۱۳۷۳

16. القزوینی، ی. ب. لب التواریخ. تصحیح: سید جلال الدین طهرانی. تهران: نشریات موسسه خاور، ۱۳۱۵.

17. کسروی، ع. شیخ صفی و طبرش. تهران، ۱۳۲۴.

Summary

Zabil Bayramli, Nurlan Nasirov

Ibn Bazzaz Ardabili's *Safvat al-Safa* ("The Purity of Purities"): The Question of Shaykh Safi al-Din's Sectarian Affiliation and Ethnic Identity

This study explores the sectarian affiliation and ethnic identity of Shaykh Safi al-Din Ishaq Ardabili, regarded as the founder of the Safaviyya Sufi order and a key figure in the development of Azerbaijani Sufism in the 13th–14th centuries. The primary source for this investigation is *Safvat al-Safa*, a hagiographic biography written by Ibn Bazzaz Ardabili. Although composed in a hagiographic style, the work is a rich repository not only of Sufi metaphysics but also of the religious and sociopolitical context of the period. This paper examines the structure of the text, the identity and background of the author, the ideological orientation of the source, and its sectarian terminology. Special attention is paid to the debates surrounding Shaykh Safi al-Din's madhhab (legal school affiliation) and ethnic origin. These issues are evaluated based on internal textual evidence and historical analysis, supported by logical argumentation. The findings suggest that *Safvat al-Safa* is of not only spiritual and legendary importance but also significant ethno-historical value. The text offers relatively clear and coherent information regarding Shaykh Safi al-Din's religious and ethnic identity, especially when analyzed in comparison with other contemporary and later sources

***Keywords**: Safvat al-Safa, Shaykh Safi al-Din Ardabili, Ibn Bazzaz, Safaviyya Order, sectarian affiliation, ethnic identity*

Резюме

Забил Байрамлы, Нурлан Насиров

Трактат Ибн Баззаза Ардебили «Сафват ас-Сафа» («Чистота чистоты»): вопрос конфессиональной принадлежности и этнической идентичности шейха Сафи ад-Дина

В статье рассматривается вопрос конфессиональной принадлежности и этнической идентичности шейха Сафи ад-Дина Ишака Ардебили – основателя суфийского ордена Сафавийя и ключевой фигуры в истории азербайджанского суфизма XIII-XIV вв. Основным источником исследования служит агиографический труд «Сафват ас-Сафа», написанный Ибн Баззазом Ардебили. Несмотря на агиографический стиль, данный труд представляет собой не только отражение суфийской мысли, но и ценнейший источник по религиозному и социополитическому контексту эпохи. В статье анализируются структура текста, личность и идейные установки автора, терминология, связанная с мазхабом, а также идеологическая направленность источника. Особое внимание уделено научным дискуссиям вокруг мазхабной принадлежности и этнического происхождения шейха Сафи ад-Дина. Эти вопросы рассматриваются на основе внутреннего анализа текста, сопоставления с историческими фактами и логических аргументов. В результате авторы приходят к выводу, что «Сафват ас-Сафа» обладает не только духовно-легендарной, но и значительной этно-исторической ценностью. Текст содержит достаточно чёткие и последовательные сведения о конфессиональной и этнической идентичности шейха Сафи ад-Дина, особенно в сравнении с другими современными и более поздними источниками.

***Ключевые слова:** Сафват ас-Сафа, шейх Сафи ад-Дин Ардебили, Ибн Баззаз, орден Сафавийя, мазхаб, этническая идентичность*